

Monika Kropelj Telban, *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015. – 461 str., ilustr.

V eni izmed prvih znanstvenih monografij o evropski pravljici (*Evropska pravljica. Forma in narava*, 1947, slov. prevod 2011) je švicarski raziskovalec Max Lüthi (1928–1991) iskal skupne značilnosti vseh evropskih pravljic in jih našel v njihovi osnovni obliki. Lüthija niso zanimale individualne razlike, temveč skupni imenovalci. Ugotovil je, da se pravljичni motiv ali tip nikoli ne pojavi v čisti obliki, deduktivno je izpeljan na osnovi primerjave več posamičnih tipov pravljic. Poudaril je skupne lastnosti, abstrahirал pa razlike, čeprav je nanje opozoril. Njegovo preučevanje je temeljilo na analizi evropskega gradiva, na tem pa temeljijo tudi tipni indeksi pravljic različnih narodov.

Na primerjalni evropski podlagi je utemeljeno tudi delo nemškega znanstvenika Hansa-Jörga Utherja *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson* (2004, v treh knjigah, 855 strani), ki je temelj vseh sodobnih klasifikacij pravljic. Hans-Jörg Uther (r. 1944) je po študiju folkloristike, germanistike in zgodovine postal vodilni raziskovalec pri obsežni Enciklopediji pravljic (*Enzyklopädie des Märchens* 1–15, 1958–2015), za katero je napisal skoraj 200 enot. Utherjev tipni indeks temelji na indeksu folklorista finske šole Anttija Aarneja (1867–1925), ki je raziskoval pravljice s primerjalno ali historično-geografsko metodo (*Vergleichende Märchenforschungen*, 1908), njegovo najpomembnejše delo pa je tipni indeks (*Verzeichnis der Märchentypen*, 1910, 63 strani). Mednarodni tipni indeks Stitha Thompsona (1885–1976) je zelo razširjen katalog Aarnejevega (*Verzeichnis der Märchentypen*, 1928; *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, 1961). Thompson je pozneje izdal tudi motivni indeks (*Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk-Tales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends* 1–6, 1955–1958).

V Utherjevem mednarodnem tipnem indeksu (ATU) so naslednje vrste pravljic: 1. živalske pravljice, 2. čudežne pravljice, 3. verske pravljice, 4. novelistične pravljice, 5. pravljice o neumnem ogru, 6. šaljive zgodbe in 7. pravljичne formule.

M. Kropelj Telban je prvo knjigo v načrtovanem slovenskem tipnem indeksu namenila slovenskim ljudskim pravljicam o živalih. To so pravljice, ki jih je Uther obravnaval v poglavju o živalskih zgodbah (ATU 1–ATU 299), v okviru katerih je posebno poglavje namenjeno pametnemu lisjaku (angl. *clever fox*). Avtorica je obravnavala 151 tipov živalskih pravljic in/ali basni. Razliko med živalsko pravljico (daljša, posredno poučna) in basnijo (krajša, neposredno poučna) ter kratek zgodovinski pogled je predstavila v uvodu. Največ je pravljic, v katerih nastopajo lisica, volk, ptiči (vrste ptičev), medved, osel, pes, mačka, zajec, konj, lev, miš, koza idr. Ni naključje, da je se zbirka začenja prav z živalskimi pravljicami, saj gre za obsežen korpus, ki je tudi v sodobni slovenski mladinski književnosti danes najrazvitejša zvrst kratke sodobne pravljice. V njih – tako kot v pravljicah – nastopa žival kot posebljeni literarni lik.

Marjana Kobe je v nizu štirih člankov z naslovom »Sodobna pravljica« (1999–2000) opredelila sodobno pravljico in pravljice razvrstila prav s stališča literarnega lika (otrok, igrača, žival, narava, predmet, pravljичni liki). V slovenski mladinski književnosti, ki temelji na modelu ljudske pravljice, je posebljena žival najpogostejši literarni lik. Nekateri liki so ponarodeli (npr. *Kuža Pazi*, *Maček Muri*, *Miškolin*, *Modri medvedek*, *Muca Copatarica*, *Nana – mala opica*,

Pek Mišmaš, Sapraniška, Sovica Oka, Veveriček posebne sorte idr.). Dogodivščine živali so tudi priljubljena tema uveljavljene slovenske pisateljice Svetlane Makarovič (*Miška spi*, 1972, *Take živalske*, 1973, *Pravljice iz mačje preje*, 1980, *Mačja preja*, 1992, *Svetlanine pravljice*, 2008, *Zlata mačja preja*, 2014 idr. zbirke). V pravljico, vendar v satiričnem ali subverzivnem slogu v smislu estetike grdega, posega Andrej Rozman Roza, ko v pesemski obliki avtorsko prireja slovensko ljudsko izročilo in avtorsko literaturo (A. T. Linhart, F. Prešeren, F. Levstik, I. Cankar idr.). Sodobna mladinska avtorica, ki razvija model živalske pravljice (*Gugalnica za vse*, 2013), je pisateljica in pravljica Anja Štefan, ki v slovensko mladinsko književnost in model kratke sodobne pravljice uvaja nove živalske literarne like (*Goske, piščki in oslički, Mrožek dobi očala, Modrost nilskih konjev* idr.).

M. Kropelj Telban je pravljice razdelila na šest poglavij: 1. Lisica Zvitorepka / The Clever Fox (teh je 36 %); 2. Druge divje živali / Other Wild Animals (8 %), 3. Divje živali in domače živali / Wild Animals and Domestic Animals (18 %), 4. Divje živali in ljudje / Wilde Animals and Humans (9 %), 5. Domače živali / Domestic Animals (9 %), 6. Druge živali in predmeti / Other Animals and Objects (20 %). Vsi obravnavani pravljicni tipi temeljijo na enodimenzionalnosti, ki je po Lüthiju osrednja značilnost pravljic. V teh pravljicah živali govorijo, torej so poosebljene, niso pa antropomorfizirane (ne oblačijo se kot ljudje, živijo večinoma v naravnem okolju, jedo naravno hrano, pa tudi človeško). Kakor je v uvodu ugotovila avtorica, je zorni kot antropocentričen in ne zoocentričen, saj gre za analogije in smešnje človeških slabih lastnosti (npr. kraja, laž, požrešnost). Osnovne značilnosti pravljic so se ohranile, poleg enodimenzionalnosti tudi ploskovitost, abstraktni slog, izolacija, univerzalnost, sublimacija in vsevklučenost.

Najizrazitejša značilnost slovenskih živalskih pravljic je abstraktni slog oziroma pomanjkanje realizma, navkljub dejstvu, da so nekateri kraji slovenizirani. V izbranih slovenskih pravljicah je pogosto omenjen *med*, kar je slovanska značilnost, hkrati pa je simbol za gastronomsko utopijo in se uporablja v metaforičnih zvezah (tam se cedita med in mleko; sam med ga je; mazati koga z medom).

Lüthi (2011: 26) je opozoril na enovitost pridevniških zvez in jo poimenoval »tehnika golega poimenovanja«, na primer čisto zlato, dobra hrana, grda hudobnica, grda zverina, lep glas, prelepa ptičica, zelen gozd, zelena trata, zaslužno plačilo, zvita lisica (*Lisica Zvitorepka*), žlahtni sad idr. Avtorica že v uvodu omenja, da so slovenske živalske pravljice po večini kratke, saj se v njih pripovedovalec in/ali zapisovalec odpoveduje »individualnim karakterizacijam« (Lüthi 2011: 27), saj gre za arhetipske like, ki izvirajo še iz časov antike. V predstavljenih živalskih pravljicah so opazne značilnosti evropske pravljice, npr. metalizacija (baker, bron, zlato, železo idr.) in mineralizacija (diamant, glina, kamen, prah, steklo idr.). Dogajalna linija (Lüthi 2011: 30) temelji na potovanju, saj so pravljicni junaki oz. poosebljene živali v bistvu popotniki (Lüthi 2011: 31), na primer: Zajec in lisica sta potovala po svetu (str. 44), Jež in miška sta potovala po svetu (138), Pojdem drugam, popotoval bom do mogočnega Rima (243), Lev, medved in hovs (pes) so popotovali, pogovorjaje se med seboj (288), *Domače živali romajo v Rim* (333).

Avtorica je izbrala tudi pravljice, v katerih se pojavljajo: čudežni predmeti in besede (bucika, igla, pesmica, piščalka idr.); obrazci (Mravlja pa pravi: če je poleti pel, naj pozimi pleše; petelin je zapel, zajec je hitro ponovno oživel); ponavljanje (Babica, babica, prinesi kolačev! Babica, babica, prinesi kolačev!, 106); nasprotja (dober–hudoben, grd–lep, nepošten–pošten); števila (ena huda stvar, ena kozika, dva botra, dva vola, tri dni, tri noči, tri vinarje, sedem let, devet

bukev, deset kur; zanimivo, da se pojavlja število trideset (v zvezi trideset let), kar je atipično za pravljice); značilni uvodni obrazci (Nekoč sta bila lisica in boter volk, 101; Nekoč sta medved in lisjak sklenila prijateljstvo, 84; Nu od lesice sem bral, de enkrat je bila ...,137; V starih cajtih je živel kmet ..., 108) in sklepni obrazci, na primer: Od štirih popotnikov ne živi torej nikdo več, naše pravljice mora po tem takem biti tudi konec (100), Od tedaj ima zajec kratek rep (88), Zdrobil se je lonec – zdaj je pripovedke konec! (414).

V uvodu poglavja o *Lisici Zvitorepki / The Clever Fox* je avtorica ponazorila tudi intertekstualno povezavo med slovenskimi panjskimi končnicami s pravljničnimi motivi, zato je priložena ilustracija panjske končnice Lisica in medved orjeta. V uvodu k temu poglavju tudi pojasni, da je v večini evropskih jezikov *lisica* samostalniki moškega spola (angl. *fox*, nem. *Fuchs*, franc. *renard*).

Kratki uvodi so dodani tudi posamičnim tipom indeksa ATU. Uther je vsak pravljnični tip zaradi raznovrstnosti mednarodnih pravljic predstavil obširneje: 1. številka tipa, 2. naslov, 3. opis vsebine (fleksibilen opis vsebine po prevladujoči lastnosti), ponekod z navedbo številke motiva, 4. kombinacije, 5. opombe in 6. variante z navedkom. Avtorica je ohranila podobno strukturo: 1. številka tipa z naslovom v slovenščini in angleščini, 2. zelo kratek povzetek vsebine pravljničnega tipa, 3. najosnovnejša literatura, 4. besedilo enega ali več primerov živalske pravljice in 5. druge variante pravljničnega tipa. Pri vsaki varianti je navedla osnovne podatke (kraj, čas, pripovedovalec, zapisovalec, vir/objava in – v primeru večjih razlik – tudi povzetek). Ob nekaterih tipnih številkah je tudi zapisano, da gre za literarno verzijo; avtorica namreč loči ljudske in literarne različice, ki jih je dodala le v primeru, da so pomembno vplivale na ljudsko izročilo (takšnih je v knjigi 47). Literarna veda v mladinski literaturi loči ljudske, avtorske in sodobne pravljice; namesto »literarne« bi jih poimenovali »avtorske« pravljice.

M. Kropelj Telban navaja literarne verzije pravljic ne le pisateljev pač pa tudi pisateljic, na primer Lee Fatur, Manice Koman, Elze Lešnik in Lize Hribar. Omenja okrog šestdeset pripovedovalk, ki so pomembne za nadaljnje raziskovanje.

Opozori tudi na zelo pomembno mladinsko revijo *Vertec* (1871–1944), prvo literarno revijo za mlade na Slovenskem; v njej so začeli objavljati tudi avtorske pesmi, npr. Fran Levstik *Otročje igre v pesencah* (1880), podpisane s psevdonimom. Pomembnen vir je rokopisno gradivo (Valentin Vodnik, Lea Fatur, Manica Koman, Miha Kastelic, Gašper Križnik, Karel Štrekelj, Milko Matičetov idr.), ki je prav tako referenca in motiv za prihodnje raziskave.

Monografija je vpeta v evropski kontekst, saj avtorica upošteva slovensko in evropsko gradivo, npr. Ezopove *Basni*, ki tudi niso prevedene, Fedrusa, Babrija, Avijana, Pančatanro, prevod La Fontaina (prevod Marije Javoršek), Krilova idr. V uvodu je daljši in zelo potreben »Uvod k živalskim pravljicam in basnim«, ki temelji na definiciji obeh pojmov, podobnostih in razlikah, sledi zgodovinski pregled od starega, srednjega do novega veka ter intertekstualnost z *Biblijo*. Avtorica navaja tudi manj poznane, vendar pomembne basni Leonarda da Vincija, ki bi jih bilo treba ponovno prevesti in izdati.

Zanimivo je, da avtorica omenja tudi frazeme (npr. lisici na rep obesiti, usesti se lisici na rep, hoditi kakor polž na stožer). V Lüthijevi literarni teoriji, ki loči med motivnimi drobci (angl. *truncated motif*) in slepimi motivi (angl. *blind motif*), so frazemi lahko motivni drobci in sestavni del sloga pravljice. Lüthi je zapisal, da so pravljice polne »motivnih drobcev in slepih motivov, ki kažejo na svet, ki nikoli ni prikazan kot celota /.../ dajejo nam občutiti nevidno univerzalno povezanost in obstajajo v navidezni izolaciji« (Lüthi 2011: 70).

Prispevek tega dela k znanosti je tudi, da je avtorica odkrila in z metodo primerjalne analize in poudarjanjem izvirnosti utemeljila 17 izvirnih od 151 slovenskih ljudskih pravljic, za katere je predložila uvrstitev v Utherjev mednarodni tipni indeks ATU. Označeni so z zvezdico (*), uvrstitev v mednarodni tipni indeks jim omogočajo tudi angleški prevodi naslovov:

1. *ATU *140* Bik stisne medveda ob drevo / The Bull Presses the Bear to a Tree
2. *ATU *15A Zakaj ima zajec kratek rep? / Why does the Rabbit Have a Short Tail?
3. *ATU *191* Živali pokopavajo lovca / The Animals Bury the Hunter
4. *ATU *202A Oven in bik / The Ram and the Bull
5. *ATU *219G* Pes je klas izprosil, maček mleko / The Dog Obtained an Ear of Corn and the Cat Milk
6. *ATU *219H* Mačka ni vredna kruha / The Cat is not Worthy of Bread
7. *ATU *244* Od kdaj je vran črn / The Crow in Borrowed Feathers
8. *ATU *283C* Deklica in piskrček (Mojca Pokrajculja) / The Girl and the Pot
9. *ATU *298* Tekma v moči / The Contest of Strength
10. *ATU *31 Drogz pomaga lisici splezati iz jame / The Thrush Helps the Fox Come out of the Pit
11. *ATU *56** Lisica in orel / The Fox and the Eagle
12. *ATU *62* Lisica pridiga kokošim / The Fox Preaches to the Hens
13. *ATU *62B* Veliki plenilci obsojajo majhnega / The Big Predators Accuse the Small One
14. *ATU *63A Lisica lovi z repom / The Fox Fishes with His Tail
15. *ATU 111A* Koza se izmakne, da pade volk v prepad / The Goat Evades the Wolf Who Falls in the Precipice
16. *ATU 71* Kos in Marec / The Blackbird and March
17. *ATU 89* Medved zaman čaka na sadove / The Bear Waits for the Fruit in Vain

Živalska pravljica, ki zasluži posebno pozornost, je *ATU *191* Živali pokopavajo lovca / The Animals Bury the Hunter. Z njo je povezan tudi pravljичni satirični motiv na panjskih končnicah. V sodobni slovenski mladinski književnosti lahko ta motiv zasledimo Josipu Ribičiču (*Zverine pokopavajo lovca*, 1940), Svetlani Makarovič (*Katalenca s studenca; Živali pokopljejo lovca*), Andreju Rozmanu Rozi (*Lovska*, 2010).

Ena izmed zanimivih ugotovitev je tudi demitizacija, ki jo avtorica ugotavlja pri varianti *Mojca Pokrajculja* (*ATU *283C*+15A), popularni po slovenskih vrtcih in osnovnih šolah, četudi nima srečnega konca in se sklene z motivom kaznovanja žrtve (lik zajčka). Koroška ljudska pripovedka Vinka Möderndorferja (v zbirki *Narodne pripovedke iz Mežiške doline*, 1924, in poznejših Möderndorferjevih zbirkah) je priljubljena tudi zaradi slikaniške knjižne izdaje in ilustracij Marjana Mančka (1976).

Pričujoča monografija je prva v zbirki slovenskih tipnih indeksov. Specifične slovenske ljudske pravljice postavlja v evropski prostor in na pravljичni zemljevid Evrope. Poleg tega tudi zvišuje znanstveno raven slovenske folkloristike in literarne vede.

Milena Mileva Blažič